

ARTICOLE

**ISTORICUL UNUI CONCEPT: PUTATIVITATEA CĂSĂTORIEI ÎN GÂNDIREA JURIDICĂ
MEDIEVALĂ ȘI CONTEMPORANĂ**

Marius FLOARE*

Ceea ce este strâmb nu se poate îndrepta și ceea ce lipsește nu se poate număra.
Ecclesiastul 1:15

Abstract: History of a Concept: Putative Marriage in Medieval and Contemporary Legal Thinking.
Putative marriage is a concept that first appeared in Roman Law and was further refined during the High Middle Ages and the classical age of Canon Law. While the medieval legal thinkers were mostly preoccupied with the avoidance of sin and the consequences of an invalid marriage upon the legitimacy of the resulting children, contemporary legal thinking is the beneficiary of a structural redefinition of the concept that had started in the Late Middle Ages, giving it more pragmatic and material consequences. Because filiation is no longer negatively affected by the validity of the parents' marriage, putative marriages today only have consequences affecting the wealth of the spouses.

Cuvinte cheie: căsătorie, nulitate, putativitate, drept canonic, beneficiu, istoria dreptului
Keywords: marriage, nullity, putative, canon law, benefit, legal history

În prezenta lucrare vom examina evoluția conceptului de putativitate a căsătoriei, luând ca perioadă și spațiu de referință pentru viziunea medievală perioada dreptului canonic clasic din secolele al XII-lea – al XIII-lea în Occidentul Europei, iar pentru viziunea modernă asupra acestei instituții ne vom opri la Codul civil adoptat în anul 2009 în România și intrat în vigoare la 1 octombrie 2011. Utilizând metoda istorică de cercetare, teza pe care o susținem este că putativitatea căsătoriei în dreptul contemporan este tributară doar din punct de vedere terminologic instituției omonime din Evul Mediu dezvoltat, conceptul contemporan fiind beneficiarul unor evoluții ulterioare, consacrate începând din Evul Mediu târziu.

Noul Cod civil din 2009, intrat în vigoare la 1 octombrie 2011, conturează prin art. 304 căsătoria putativă ca fiind un beneficiu al soțului de bună-credință care a încheiat o căsătorie nulă sau anulată și care, pe de-o parte, are situația unui soț dintr-o căsătorie valabilă până la rămânerea definitivă a hotărârii judecătorești privind nulitatea (art. 304 al. 1), iar pe de altă parte și raporturile patrimoniale dintre foștii soți sunt supuse prin asemănare, în acest caz,

dispozițiilor privitoare la divorț (art. 304 al. 2). Aceste dispoziții aparent tehnice din legislația modernă, privind limitarea efectelor retroactive ale nulității în cazul căsătoriei, au în spate o istorie milenară izvorâtă dintr-o preocupare de natură moral-teologică pentru evitarea păcatului.

În privința copiilor, nulitatea căsătoriei părinților nu are niciun fel de efecte sub imperiul actualului Cod civil, aceștia păstrând situația de copii din căsătorie (art. 305 al.1), în privința drepturilor și obligațiilor dintre părinți și copii aplicându-se prin asemănare dispozițiile de la divorț (art. 305 al. 2). În dreptul contemporan, nulitatea căsătoriei părinților nu afectează în niciun fel „legitimitatea” copiilor și statutul lor de copii din căsătorie, astfel că putativitatea căsătoriei este un beneficiu aplicabil strict soților, în privința cărora nulitatea are efecte.

Viziunea contemporană a dreptului familiei condiționează, pe de-o parte, caracterul putativ al unei căsătorii de prealabila sa anulare sau constatare a nulității, iar pe de altă parte de buna-credință a cel puțin unuia dintre soți la data încheierii căsătoriei.¹ Buna-credință în această materie are înțelesul de credință eronată (*croynance eronée*) și înseamnă o falsă convingere a cel puțin unuia dintre soți că s-a încheiat o căsătorie pe deplin valabilă, fără ca cel în cauză să știe că nu au fost îndeplinite toate condițiile legale sau că există un impediment la căsătorie.² Beneficiază de putativitate numai acele căsătorii care prezintă cel puțin semnele exterioare ale unei căsătorii pe deplin valabile, putativitatea fiind în cele din urmă o consecință a forței aparentei în drept.

Spre deosebire de viziunea „relaxată” a dreptului contemporan din România în privința efectelor nulității căsătoriei asupra filiației copiilor născuți sau chiar numai concepuți în timpul unei asemenea căsătorii, considerați fără excepție copii din căsătorie, dreptul medieval era extrem de ostil copiilor „nelegitimi”, numiți cu termenul, considerat astăzi peiorativ, de „bastarzi”. Diferența de statut juridic între un copil născut din căsătorie și unul din afara căsătoriei este practic inexistentă în dreptul contemporan, unde reprezintă doar o problemă de probațiune a filiației paterne, dar reprezenta o diferență colosală în dreptul medieval vest-european. O lucrare de referință pentru dreptul cutumiar francez de la sfârșitul Evului Mediu, „*Institutes cutumiare*” ale lui Antoine Loisel, arată că „bastarzii” nu au drept la moștenire nici după tată, nici după mamă, chiar dacă ar fi fost legitimați printr-o căsătorie subsecventă, neputând primi nici măcar legate de la părinții lor, în afară de cele necesare pentru subzistență.³

Conceptul de căsătorie putativă apare pentru prima oară în dreptul roman, fără a fi numit ca atare, unde se acorda importanță în circumstanțe excepționale bune-credințe (în înțelesul de *credință eronată*) a unei părți în privința lipsei impedimentelor la căsătorie, căsătoria producând efecte în aceste cazuri mai mult ca o favoare extraordinară pentru cel în eroare.⁴ Încălcarea numeroaselor impedimente matrimoniale instituite de Augustus ducea la nulitate, dar dispariția unui impediment care existase la un moment dat ducea la validarea căsătoriei.⁵ Filiația legitimă depindea de validitatea căsătoriei în care a fost conceput sau născut copilul, contractarea unei căsătorii în pofida unor impedimente dirimante ducând la nulitatea acesteia și la nelegitimitatea copiilor rezultați.⁶ Aceste aspecte au fost aplicate cu rigoare în dreptul roman și în dreptul canonic al bisericii orientale⁷, dreptul canonic occidental având o viziune similară în Evul Mediu timpuriu, până inclusiv în secolul al XI-lea.⁸

Căsătoria putativă este preluată conceptual din dreptul privat roman în cel canonic, mai ales cu scopul de a păstra legitimitatea copiilor născuți în cursul unei căsătorii declarate ulterior nule pentru încălcarea unuia dintre numeroasele impedimente la căsătorie, impedimentul rudeniei

mergând, de exemplu, colateral până chiar la rudenie de gradul al 14-lea (gradul al șaptelea socotit după metoda ecleziastică), ulterior restrâns de Conciliul de la Lateran din 1215 până la gradul al optulea (gradul al patrulea ecleziastic).⁹ Dacă cel puțin unul dintre soți încheiasc căsătoria de bună-credință, fără a cunoaște impedimentele, copii născuți din această uniune erau copii legitimi și aveau dreptul de moștenire a averii și titlurilor tatălui lor.¹⁰ Teoria putativității căsătoriei era deja pe deplin consacrată în dreptul canonic în secolul al XII-lea, în vremea papei Alexandru al III-lea (1159-1181)¹¹, care este considerat, prin intermediul *decretalelor* (scrisorilor) sale, creatorul dreptului medieval al căsătoriei în lumea creștină apuseană.¹²

În perioada clasică a dreptului canonic (secolele al XII-lea – al XIII-lea) se admitea că, dacă cel puțin unul dintre soți ignorase impedimentele dirimante la încheierea căsătoriei, fiind astfel de bună-credință, căsătoria nulă va produce efectele unei căsătorii valabile până în ziua declarării nulității sale în privința copiilor concepuți sau născuți din respectiva căsătorie.¹³ Impedimentele „dirimante” la căsătorie erau extrem de numeroase în acea perioadă, cel puțin 14 după autorii canonici din epocă, cum erau Bernard din Pavia sau Tancred în Bologna, și includeau și viciile de consimțământ.¹⁴ Astfel de impedimente „dirimante” erau: căsătoria anterioară, viciile de consimțământ (eroare, violență), lipsa de discernământ, impotența, lipsa vârstei matrimoniale, neîndeplinirea condiției sub care s-a dat consimțământul la căsătorie, diferențele de cult religios, apartenența la cler, jurămintele de castitate ale celor ce intrau în viața monahală, incestul (incluzând aici atât cosangvinitatea propriu-zisă cât și relațiile de afinitate sau afinitatea spirituală), săvârșirea anumitor infracțiuni.¹⁵

În dezvoltarea acestei concepții a căsătoriei putative în dreptul canonic clasic s-au confruntat două concepții, care tindeau amândouă la atenuarea rigorii anterioare.¹⁶ Una dintre ele, care a triumfat în final, afirma că, în prezența unui impediment dirimant la căsătorie, din punct de vedere juridic căsătoria nu exista, dar soții erau „iertăți” de delictul pe care îl săvârșiseră fără să știe, întrucât între ei existase o cvasi-căsătorie (*quasi-coniugium*) care justifica legitimitatea copiilor rezultați din respectiva căsătorie¹⁷. A doua concepție asupra putativității era că, din punct de vedere juridic, căsătoria exista până la declararea nulității, argumentând în acest sens cu textele clasice, care numeau „căsătorie” (*coniugia*) uniunile matrimoniale de fapt dintre rude în grad prohibit, asigurând astfel atât legitimitatea copiilor cât și anularea căsătoriilor (pentru viitor).¹⁸

Nevoia de atenuare a consecințelor riguroase ale nulității căsătoriei a apărut tocmai datorită extinderii fără precedent a sferei impedimentelor dirimante la căsătorie, mai ales a celor bazate pe rudenie și afinitate (în înțelesul lor medieval extins). Un mare număr de căsătorii ar fi putut fi afectate de nulitate, în pofida bunei-credințe a soților și fără ca aceștia să dea dovadă de vreo neglijență gravă¹⁹, astfel că rezolvarea problemei legitimității copiilor rezultați din acestea devenise imperios necesară.

Cerința bunei-credințe a unuia dintre soți pentru a păstra efectele unei căsătorii valabile, mai ales în privința legitimității copiilor, nu era însă considerată suficientă în cazul unei căsătorii clandestine, fiind necesar ca acea căsătorie putativă să fie încheiată în fața bisericii (*in facie Ecclesiae*), al patrulea Conciliu de la Lateran din 1215 impunând obligativitatea publicării proclamațiilor de căsătorie înainte de oficierea acesteia.²⁰ Cel puțin de la momentul acelei reglementări ar fi fost deosebit de dificil de argumentat buna-credință a unui soț, și implicit beneficiile putativității,

pentru o căsătorie nepublică. Abia Conciliul de la Trent din 1563 a stabilit explicit nevalabilitatea căsătoriilor care erau încheiate de la acel moment încolo fără o ceremonie în fața preotului paroh și a doi martori²¹.

În cartea *Summa matrimonio* a lui Tancred din Bologna²² (cunoscut și drept *Tancredus*, c.1185- c.1236)²³, secțiunea despre legitimitatea căsătoriei vorbește despre copiii legitimi, în dreptul canonic și în cel civil (roman), ca fiind cei născuți dintr-o căsătorie valabilă. Având în vedere cerințele de validitate ale căsătoriei în epocă, aceasta ar fi însemnat că și o căsătorie încheiată fără solemnități ar fi putut duce, totuși, la nașterea unor copii legitimi. Dreptul canonic a dezvoltat, spre deosebire de cel roman, noțiunea de *căsătorie putativă*, ceea ce ar fi însemnat o căsătorie încheiată în mod public și în privința căreia soții cred că sunt îndeplinite condițiile de valabilitate, care însemna legitimitatea copiilor născuți din aceasta, chiar dacă ulterior se dovedea că este o căsătorie nulă.

Al Patrulea Conciliu de la Lateran din 1215 a stipulat, prin canonul 51, că nu se aplică beneficiul putativității celor care nu respectaseră cerințele de formă²⁴. Aceste cerințe de formă însemnau în primul rând publicarea prealabilă a *banna* sau *denunciationes*, care nu erau altceva decât echivalentul medieval al publicării declarațiilor de astăzi, și constau în anunțurile făcute de preot cu privire la intenția logodnicilor de a se căsători, scopul lor fiind de a se dezvălui eventualele impedimente la căsătorie²⁵. Regulile căsătoriei putative impuneau ca cel puțin unul dintre soți să creadă, cu bună-credință, în valabilitatea căsătoriei. Dacă amândoi aveau „conștiințe vinovate” (*laesam conscientiam*) și se căsătoriseră cu bună-știință cu încălcarea canoanelor, copii lor erau ilegitiți.²⁶

Acest canon al celui de-al Patrulea Conciliu de la Lateran a adoptat o atitudine mult mai rigidă față de căsătoriile clandestine. Căsătoria trebuia încheiată numai în mod public după „proclamarea” publicațiilor de căsătorie (*banna*). Un preot care ar fi participat la oficierea unei căsătorii fără îndeplinirea cerințelor prealabile de publicitate urma să fie suspendat din funcție. Conciliul nu prescriesese nicio penitență adecvată (*condigna penitentia*) pentru părțile care încheiaseră o asemenea căsătorie, în afară de pierderea beneficiului putativității, nici nu le declarase nevalabile. Aceste căsătorii erau ilegitițe dar erau totuși căsătorii.²⁷

Dreptul civil (roman), așa cum a fost el prelucrat de glosatori și reprodus de canonistul Tancred din Bologna în *Summa de matrimonio*, „clasifica” copiii în patru categorii: naturali și legitimi – cei rezultați dintr-o căsătorie legală; naturali și nelegitiți – cei rezultați din concubinaj între persoane necăsătorite; legitimi și nenaturali – cei adoptați; nelegitiți și nenaturali – cei rezultați din incest sau adulter cunoscute de părți²⁸. Importanța clasificării era aceea că, cel puțin în dreptul canonic, copii naturali din a doua categorie puteau fi „legitimați” prin căsătoria subsecventă a părinților, pe când copiii „nenaturali” din a patra categorie nu puteau fi legitimați nici în dreptul civil și nici în cel canonic.²⁹

Problema filiației legitime a fost considerată în dreptul canonic clasic o creație a legii umane, nu a celei divine, fiind susceptibilă de intervenție discreționară a legiuitorului (biserica) și de dispense papale, care puteau asigura legitimitatea copiilor proveniți dintr-o căsătorie nulă, pe când căsătoria era o taină (sacrament), creație a legii divine, asupra valabilității căreia nu putea nimeni interveni.³⁰

În dreptul canonic clasic, noțiunea de „divorț” (*divortium*) se referea fie la anularea căsătoriei cu permisiunea de a se recăsători (*divortium quoad vinculum*), în cazul căsătoriilor „consumate” unde existase un impediment dirimant la căsătorie, sau separație fără posibilitatea de a se recăsători cât timp celălalt soț trăia (*divortium quoad thorum*) în caz de adulter, ambele tipuri de „divorț” trebuind dispuse de biserică.³¹

După anumite ezitări și contradicții, beneficiul putativității căsătoriei în viziunea medievală se aplica asupra legitimității unui copil, conceput sau născut în respectiva căsătorie, în privința ambilor părinți, chiar dacă numai unul dintre ei fusese de bună-credință.³² În Evul Mediu târziu, în vremea canonistului Panormitanus (Nicolo de Tudeschi, 1386-1445), beneficiul putativității căsătoriei nule se întindea deja și asupra soților, asigurându-le acestora avantajele pecuniare ale unei căsătorii valabile, beneficiu fundamentat pe buna lor credință.³³

În urma acestui periplu prin dreptul medieval al creștinătății apusene în privința putativității căsătoriei, rezultă că acest concept era străin de ceea ce astăzi înțelegem prin beneficiu al putativității în cazul căsătoriilor nule sau anulate. Importanța practică a instituției pornea în Evul Mediu dezvoltat de la probleme care astăzi nu mai există (o sferă foarte largă a impedimentelor la căsătorie) și se preocupa de rezolvarea unor dificultăți care au dispărut și ele din dreptul contemporan al familiei (problema situației defavorabile a copiilor „nelegitimi”). Singurul lucru care a rămas valabil și astăzi, pe lângă aspectul terminologic, este fundamentarea beneficiului putativității căsătoriei pe buna-credință a unuia sau ambilor soți, concretizată în necunoașterea la data oficierei a impedimentelor la căsătorie. Atribuirea unui beneficiu direct, patrimonial, soților de bună-credință ca urmare a putativității căsătoriei pe care au încheiat-o cu încălcarea unor impedimente legale a fost consacrată ulterior, în Evul Mediu târziu, și a devenit astăzi efectul principal al putativității căsătoriei.

* Asistent dr., Facultatea de Drept a UBB Cluj-Napoca, avocat – Baroul Cluj; marius_floare@yahoo.com.

¹ E. Florian, *Dreptul familiei: Căsătoria. Regimuri matrimoniale. Filiația*, Ediția 5, Ed. C.H.Beck, București, pp. 82-83

² *Ibidem*, p. 83

³ A. Loisel, *Institutes coutumières d'Antoine Loisel – Manuel de plusieurs et diverses règles, sentences et proverbes, tant anciens que modernes du droit coutumier et plus ordinaire de la France, avec les notes d'Eusèbe de Laurière*, Tome Premier, Durand, Paris, 1846, pp. 90-99

⁴ G. Lind, *Common Law Marriage: A Legal Institution for Cohabitation*, Oxford University Press, New York, 2008, pp. 36-37, menționează două exemple din *Digeste* (D. 23, 2, 57^a și D. 24, 3, 22, 13), privind eroarea asupra rudeniei în grad prohibit a soțului sau eroarea privind statutul de sclav al acestuia, și unul din *Codex* (C. 5,5,4), care exclude de la confiscarea liberalităților nuptiale în folosul statului a acelor soți care au încălcat legea matrimonială fiind induși în eroare sau din cauza tinereții și au luat măsuri de dizolvare grabnică a respectivei uniuni

⁵ *Ibidem*

⁶ A. Esmein, *Le mariage en droit canonique*, Tome second, L. Larose et Forcel, Paris, 1891, p. 33

⁷ *Ibidem*

⁸ *Ibidem*, p. 34

⁹ P. Viollet, *Histoire du droit civil français*, L. Larose & Forcel, Éditeurs, Paris, 1893, pp. 434-435

- ¹⁰ E.-D. Glasson, *Histoire du droit et des institutions politiques, civiles et judiciaires de l'Angleterre, comparés au droit et aux institutions de la France, depuis leur origine jusqu'à nos jours, Tome troisième: La Grande Charte – La fusion entre les Saxons et les Normands*, A. Durand et Pedone-Lauriel, Éditeurs, Paris, 1882, pp. 186-187
- ¹¹ P. Viollet, *op.cit.*, pp. 438-439, A. Esmein, *op. cit.*, Tome second, p. 34
- ¹² K. Pennington, W.P. Müller, *The Decretists The Italian School*, p. 133, în W. Hartmann, K. Pennington (editori), *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140-1234 – From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX, The Catholic University of America Press, Washington, D.C., 2008*
- ¹³ A. Esmein, *op. cit.*, Tome second, p. 34
- ¹⁴ C. Donahue, jr., *Law, Marriage, and Society in the Later Middle Ages*, Cambridge University Press, New York, 2007, pp. 18-19
- ¹⁵ *Ibidem*, pp. 19-31
- ¹⁶ A. Esmein, *op. cit.*, Tome second, p. 34
- ¹⁷ *Ibidem*, pp. 34-35
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 35
- ¹⁹ *Ibidem*
- ²⁰ P. Viollet, *op.cit.*, p. 439
- ²¹ C. Donahue, jr., *op. cit.*, pp. 633-644
- ²² *Ibidem*, p. 41
- ²³ F. Andrews, *The Early Humiliati*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, p. 64
- ²⁴ C. Donahue, jr., *op. cit.* p. 41
- ²⁵ A. Esmein, *Le mariage en droit canonique*, Tome premier, L. Larose et Forcel, Paris, 1891, pp. 180-181
- ²⁶ C. Donahue, jr., *op. cit.* p. 41
- ²⁷ *Idem*, p. 32
- ²⁸ Tancred din Bologna, *Summa de matrimonio*, pp. 104-107, *apud* C. Donahue, jr., *op. cit.* p. 42
- ²⁹ *Ibidem*
- ³⁰ A. Esmein, *op. cit.*, Tome second, p. 360
- ³¹ C. Donahue, jr., *op. cit.*, p. 33
- ³² A. Esmein, *op. cit.*, Tome second, pp. 36-37
- ³³ *Ibidem*, p. 37